

Gemeente Amsterdam
Bureau Onderzoek en Statistiek

Vrijheidsbeleving van Amsterdammers

Deel I Kwalitatieve studie

Projectnummer: 12131

Jolijn Broekhuizen
Josca Boers
Jeroen Slot

Oudezijds Voorburgwal 300
1012 GL Amsterdam
Telefoon 020 251 2510443
j.broekhuizen@os.amsterdam.nl

Postbus 658
1000 AR Amsterdam
Fax 020 251 0444
www.os.amsterdam.nl

Amsterdam, november 2012

Inhoud

Inleiding	5
Onderzoeksopzet kwalitatieve onderzoek	5
Leeswijzer kwalitatieve onderzoek	6
1 De basis van vrijheid	7
1.1 Vrijheid doordat er geen oorlog is, geen onderdrukking	8
1.2 Vrijheid door democratie	9
1.3 Vrijheid beperkt door grenzen	9
2 Vrijheid en de rol van de overheid	11
2.1 Condities voor positieve vrijheid	11
Vrijheid van opleiding	11
Vrijheid door voorzieningen in Amsterdam	12
Onvrijheid door Amsterdamse woningmarkt	12
2.2 Negatieve vrijheid: regels en beleid	12
Veiligheid en vrijheid	13
Amsterdam ten opzichte van landelijk beleid	15
3 Verantwoordelijkheid voor de vrijheid	17
4 Vrijheid en de rol van burgers	19
4.1 Vrijheid altijd in relatie tot anderen	19
4.2 Botsende vrijheidsideologieën	19
4.3 Vrijheidsbeperkend gedrag: overlast, bedreiging, intimidatie	20
4.4 Vrijheid van gedrag, jezelf kunnen zijn	21
4.5 Tolerantie in Amsterdam?	21
4.6 Anonimiteit in Amsterdam	22
5 Ontwikkeling en toekomst van vrijheid	23
5.1 Ontwikkeling van vrijheid in Nederlandse samenleving	23
Politisering van de vrijheid	23
Absolute claim op vrijheid	23
Toenemende vraag om veiligheidsmaatregelen	24
Meer (zichtbare) verschillende vrijheidsideologieën	24
5.2 Ontwikkeling vrijheid in Amsterdam	25
Afnemende tolerantie	25
Meer regels en maatregelen	25
Mix buurten afgenomen	26
5.3 Toekomst vrijheid	26
6 Concluderende samenvatting kwalitatieve onderzoek	29
6.1 Dimensies van vrijheid	30
Basisvrijheid	30
Vrijheid en de overheid	30

Vrijheid en burgers	31
6.2 Dimensies van vrijheid in Amsterdam	32
Basisvrijheid in Amsterdam	32
Vrijheid in relatie tot andere burgers in Amsterdam	34
6.3 Kwantitatieve onderzoek	35

Inleiding

D66 heeft in 2009 een voorstel gedaan aan de gemeenteraad van Amsterdam voor een onderzoek naar de beleving van vrijheid in Amsterdam: 'een toestand waarin je kunt gaan en staan waar je wilt en de mogelijkheid hebt om te kiezen en je eigen leven in te richten.' Op verzoek heeft O+S een vrijheidsindex ontwikkeld waarbij het begrip vrijheid opgedeeld is in twee dimensies van vrijheid: de (bewegings)vrijheid in het publieke domein en de vrijheid in de persoonlijke levenssfeer. Deze dimensies van vrijheid zijn in 2009 onderzocht door te vragen naar maatregelen en interventies van de overheid die invloed kunnen hebben op de door de burger ervaren vrijheid. Is er weerstand tegen deze (potentiële) maatregelen dan werd dat gezien als een beperking van de ervaren vrijheid van Amsterdammers.

D66 heeft begin 2012 aangegeven de vrijheid(beleving) in Amsterdam in een wat bredere context te willen plaatsen. De regeldruk en gerelateerde vrijheidsbeleving (gemeten in 2009) is mogelijk maar een dimensie van het gehele concept van 'vrijheidsbeleving' van Amsterdammers. De directie Openbare Orde en Veiligheid (OOV) van de gemeente Amsterdam heeft aan O+S gevraagd dit onderzoek uit te voeren.

Het onderzoek bestaat uit twee delen. In het eerste gedeelte zijn we middels een kwalitatief onderzoek nader ingegaan op de vraag: Wat is vrijheid? In deel twee gaan we na hoe deze vrijheid het beste geoperationaliseerd kan worden en vervolgens in een kwantitatief onderzoek onder een grotere groep Amsterdammers onderzocht kan worden.

Onderzoeksopzet kwalitatieve onderzoek

Het kwalitatieve onderzoek bestond uit drie onderdelen: een (korte) verkenning door de literatuur, interviews met vijf inhoudelijke experts en twee groepsgesprekken met bewoners.

Literatuur en interviews experts

In de literatuurverkenning en gesprekken met experts stond de theoretische/filosofische visie op vrijheid centraal. Gesprekken zijn gevoerd met professor Hans Boutellier (Leerstoel Veiligheid en Burgerschap Vrije Universiteit), Joost Janmaat (Amsterdams 4/5 mei comité), Martijn van der Steen (NSOB), Liesbeth Noordegraaf-Eelens (Erasmus Universiteit) en Renske Krimp (nationaal 4/5 mei comité).

Groepsgesprek bewoners

In de groepsgesprekken stond de beleving van vrijheid centraal en dan met name de beleving van vrijheid in Amsterdam. We hebben twee groepsgesprekken gehouden met respectievelijk 8 en 10 Amsterdamse bewoners. Deze bewoners zijn afkomstig uit het O+S panel en zijn zodanig uitgekozen dat er sprake was van twee heterogeen samengestelde groepen op verschillende achtergrondkenmerken: leeftijd, sekse,

opleidingsniveau, stadsdeel en herkomst. De deelnemers kregen als dank een VVV bon van 30 euro.

De checklist van de groepsgesprekken zag er als volgt uit:

Wat is vrijheid van de burger in het algemeen?

- Post-it's op tafel/vel laten plakken met kernwoorden
Roze post-it's vrijheidsbeperkende termen, groene vrijheidsbevorderende termen.
- Toelichting/gesprek over bepaalde woorden

Wat is vrijheid van de burger in Amsterdam?

- Vragen post-it's die daarop van toepassing zijn op ander vel te plakken + eventueel aan te vullen (andere kleur).
- Toelichting/gesprek over bepaalde woorden en waarom wel/niet ingedeeld bij Amsterdam. Met onder andere de thema's:
 - Wat bevordert/borgt de vrijheid in Amsterdam?
 - Wat belemmert/beperkt/bedreigt de vrijheid in Amsterdam?

Verder in gesprek over vrijheid

Verschillende thema's:

- Mate waarin vrijheid onder druk staat
"De vrijheid van bewoners in Amsterdam neemt af."
- Rol van overheid, burgers, instanties
"Het is de taak van Amsterdamse bewoners om de vrijheid in Amsterdam te waarborgen."
- Balans: regels die vrijheid genereren en beperken
"Vrijheidsbeperkende regels zijn nodig om vrijheid te creëren."

De termen die op de post-it's zijn geplakt (en die de basis vormden voor het verdere gesprek) staan opgesomd in bijlage 1.

Leeswijzer kwalitatieve onderzoek

In de komende hoofdstukken worden de bevindingen van het kwalitatieve onderzoek gepresenteerd. Kennis uit de literatuur, expertinterviews en groepsgesprekken zijn thematisch samengevoegd. In hoofdstuk 1 gaan we in op de basis van vrijheid, het ontbreken van oorlog en onderdrukking. Hoofdstuk 2 gaat in op de rol van de overheid bij het faciliteren van vrijheid (onderwijs en voorzieningen) en het beperken van vrijheid (woningmarkt, regels). Hoofdstuk 3 gaat nader in op de verantwoordelijkheid voor de vrijheid, ligt die bij de overheid of bij de burgers. In hoofdstuk 4 staan de burgers centraal, de vrijheid die mensen elkaar kunnen bieden (tolerantie) of juist niet kunnen bieden (overlast, bedreiging). In hoofdstuk 5 wordt gekeken naar de ontwikkeling en de toekomst van vrijheid. Hoofdstuk 6 sluit het kwalitatieve deel van het onderzoek af met een concluderende samenvatting.

1 De basis van vrijheid

Vrijheid betreft een zeer breed begrip. Vraag een collega, vriend of familielid naar de betekenis van vrijheid en de kans is groot dat er zeer uiteenlopende antwoorden zullen komen. Zo kunnen zij bijvoorbeeld ingaan op maatschappelijke of individuele vrijheid, op algemene condities voor vrijheid of op specifieke ervaringen met vrijheid, en op vrijheid of juist op onvrijheid. Expert Martijn van der Steen (adjunct directeur NSOB) geeft aan dat onvrijheid voor mensen vaak veel concreter is dan vrijheid: *'Filosofische beschouwing van vrijheid staat ver af van de concrete tastbare onvrijheid, bijvoorbeeld de onvrijheid die iemand in Auschwitz heeft meegemaakt. Of concreet als: vast zitten in een huwelijk, gevangenis, financieel, uitgezet worden, gevangenkamp. Hierbij gaat het echt om niet kunnen beschikken over het eigen lot. Onvrijheid is dus veel concreter dan vrijheid.'* Expert Joost Janmaat (programmadirecteur Amsterdams 4 en 5 mei comité) sluit hierop aan: *'Vrijheid is een glibberig begrip. Je lijkt er vooral zicht op te hebben als het ontbreekt. Men viert de vrijheid in relatie tot het (niet) ontbreken ervan. Vrijheid als conditie is moeilijker te begrijpen en te beseffen'.*

In literatuur wordt, in navolging van Berlin (1958) vaak een onderscheid tussen positieve en negatieve vrijheid. De positieve vrijheid betreft de mate waarin een individu 'meester over zichzelf' is. De mate waarin het leven en de beslissingen van een individu van hem- of haarzelf afhangen, niet van krachten van buiten; zelfbepaling. De negatieve vrijheid betreft de mate waarin geen mens of instantie van mensen zich met het handelen van een individu bemoeit. Hoe ruimer het gebied van niet-inmenging, des te groter de negatieve vrijheid. Berlin stelt dat in een democratie ieder een deel van zijn individuele negatieve vrijheid afstaat aan politici, ten einde positieve vrijheid hiervoor terug te krijgen.

De betekenis van het begrip 'vrijheid' is niet alleen heel breed, het is ook sterk afhankelijk van context, tijd en plaats. In tijden van oorlog of een dictatuur gaat het bijvoorbeeld om onvrijheid in haar meest extreme vorm (Noordegraaf-Eelens et al. 2012). In dit geval is er echt de wens om 'bevrijding', bijvoorbeeld door het omverwerpen van een regime of het vrijmaken van een belegerde stad. En waar individuele vrijheid in Nederland een belangrijk goed is, is deze vrijheid waarschijnlijk geen belangrijk doel bij burgers in gebieden waar honger en armoede regeren. Zoals Berlin in 1958 al stelde: *'Wat betekent vrijheid voor hen die er geen gebruik van kunnen maken'? Wat is de waarde van vrijheid zonder adequate voorwaarden om er gebruik van te maken? (pp 15) Vrijheid is niet het enige doel van de mens (pp16).*

De beleving van vrijheid verschilt niet alleen naar plaats en tijd, maar ook naar persoon. Al is de context, tijd en plaats gelijk, kunnen mensen toch een heel ander idee hebben van wat vrijheid is. Zoals Renske Krimp (Nationaal 4 en 5 mei comité) stelt: *'Vrijheid is een ongelooflijk breed begrip en heel individueel bepaald'.* En Liesbeth Noordegraaf-Eelens (Erasmus Universiteit): *'Elk mens heeft een ander idee van vrijheid, een andere identiteit. Er is niet 1 dimensioneel vrijheidsbegrip. Soms voelt een individu zich wel vrij, maar is dat institutioneel niet het geval. Zo zijn er mensen die zich individueel vrij voelden tijdens de oorlog (niet hoeven werken of naar school hoeven gaan) en zo zijn er mensen die in een*

‘onvrije’ niet democratische staat leven, zoals een boer in Rusland, die zich wel heel vrij voelt.’

De verschillende ervaringen en ideeën over vrijheid kwamen ook duidelijk naar voren in de groepsgesprekken die we met Amsterdamse bewoners gehouden hebben. Waar de ene bewoner bijvoorbeeld vrijheid vooral aan bevrijding, geen oorlog meer hebben, relateert, vindt een andere bewoner dat zijn vrijheid beperkt wordt doordat het te duur is om een tweede studie te doen. Ook de referentiekaders van bewoners kunnen verschillen, zo kan Amsterdam vergeleken worden met Nederland, Nederland met Nederland in eerdere tijden en Nederland met buitenlandse samenlevingen.

Er zijn dus veel verschillende opvattingen over vrijheid, vrijheidsideologieën, interpretaties van vrijheid en vrijheid is sterk afhankelijk van tijd en plaats. In dit hoofdstuk beginnen we op macroniveau, de basisvrijheid in de gehele samenleving.

Zowel bewoners als experts relateren ‘vrijheid van de mens’ op macroniveau aan de vrijheid in of van de gehele Nederlandse samenleving. Drie thema’s komen hierbij naar voren: geen oorlog of onderdrukking, democratie en grenzen. Dat er geen oorlog is en democratie worden als positieve vrijheden gezien, over het bestaan van grenzen verschillen de meningen.

1.1 Vrijheid doordat er geen oorlog is, geen onderdrukking

Het ervaren van vrijheid doordat er geen oorlog (meer) is wordt in de groepsgesprekken vooral aangehaald door de wat oudere Amsterdamse bewoners. Er worden hierbij twee verschillende referentiekaders gebruikt.

Door enkele bewoners wordt de huidige vrijheid vergeleken met de onvrijheid tijdens de Tweede Wereldoorlog: *‘Je weet pas echt wat vrijheid is als je de oorlog hebt meegemaakt, dat je zomaar de gevangenis ingegooid kan worden. Veel (jonge) mensen zijn zich daar niet van bewust, daar stoor ik mij mateloos aan. Ik heb het zelf niet bewust meegemaakt, maar mijn vader heeft vastgezet en familieleden zijn opgepakt. Om de oorlog tastbaar te maken zou iedereen naar ‘Limburg’ moeten gaan om alle graven te zien. Ik heb mijn kleinkinderen daar ook mee naar toe genomen’* (man 71) en *‘Gewoon, dat je alles kan doen wat je wil in dit land. Laatst naar de Soldaat van Oranje geweest, waardoor ik me bewust werd dat zo’n situatie heel anders is dan wat wij hier meemaken’* (vrouw 62).

Andere bewoners vergelijken de vrijheid in de huidige Nederlandse samenleving met de onvrijheid in andere samenlevingen: *Ik heb niet het gevoel dat de vrijheid in Nederland onder druk staat. We hebben in breder perspectief weinig te klagen in Nederland. Zeker als je het vergelijkt met Oost-Europa, waar ik voor de omwenteling als journalist heb gewerkt of met Hongarije, waar mijn ouders uit gevlucht zijn’* (66 vrouw) en *‘Als je weet hoe het is om te wonen in een politiestaat, dan weet je pas hoe vrij je in Nederland bent, en dan vooral in Amsterdam. Ik ben half Egyptisch en heb een half jaar in Egypte gewoond, waar ik op straat gevolgd werd en geweigerd in winkels’* (jongen 27).

Liesbeth Noordegraaf-Eelens stelt dat oorlog onvrijheid in haar meest extreme vorm is. De Tweede Wereldoorlog was een ijkpunt van het moraal, wat goed en kwaad is (Noordegraaf-Eelens et al. 2012).

1.2 Vrijheid door democratie

Naast het in vrijheid leven doordat er geen oorlog is, wordt ook democratie als samenlevingskenmerk naar voren gebracht dat vrijheid genereert. Bewoners ervaren vrijheid in Nederland doordat ze het recht hebben om te demonstreren, je politiek uit te mogen spreken. Zo stelt een 58-jarige vrouw: *‘Je politieke mening mogen uiten. In andere landen kan je hier jaren voor achter de tralies belanden. Alles kan, dat is een groot recht. Dat je je daar over uit mag spreken, dat je kritiek mag hebben. Het is een groot goed. Het geeft mij een gevoel van vrijheid dat je in Nederland de mogelijkheid hebt om te demonstreren. Zo heb ik ooit meegedaan aan de demonstratie Ban de Bom. Dat dat kan in Nederland. Ik zie op tv ook landen waar dit niet kan’*. Ook stemrecht wordt door bewoners als vrijheid ervaren: *‘Waarom democratie en stemrecht vrijheid betekent spreekt voor zich. Dit zijn basisrechten’* (man 53) en *‘Het mogen stemmen is voor mij een vrijheid. En overigens ook een plicht’* (man 33).

Het belang van democratie wordt bevestigd door Liesbeth Noordergraaf-Eelens. In het interview geeft ze aan dat naast het moraal en ideologieën, wettelijke condities als democratie en grondrechten voor vrijheid zorgen. Ze stelt: *‘Democratie, de lege plaats van de macht, deze moet gekoesterd worden. De mogelijkheid machthebbers af te zetten.’*

1.3 Vrijheid beperkt door grenzen

Aan de ene kant ervaren de bewoners grenzen als een beperking. Zonder grenzen zou er veel meer vrijheid zijn voor iedereen. Dan is de wereld van iedereen. Dan hoeft je bijvoorbeeld niet door een metaaldetector, schoenen uit en gefouilleerd te worden. Zo stelt een Amsterdamse bewoner van 29 jaar: *‘Voor mij zijn landsgrenzen een beperking van de vrijheid. Er zijn veel wetten, regelingen om een paspoort te krijgen. Niemand kan ons vertellen of de paspoortaanvraag van mijn Amerikaanse vriendin kans van slagen heeft, het is een Russische Roulette. Iedereen wijst naar elkaar. De wet, de IND en de gemeenten zeggen allemaal wat anders. Een aanvraag kost wel 800 euro’*.

Aan de andere kant merken de bewoners op dat de grenzen, de verschillende gemeenschappen en diversiteit het leuk maken om te reizen. Er zijn dus wel grenzen nodig, sociaal en culturele grenzen. Een 33-jarige man stelt: *Mensen hebben dat ook nodig. Een kring waarbinnen je je veilig voelt, jezelf kan zijn. Iedereen wil ergens bij horen. Daar hangen we ook onze identiteit aan op’*.

2 Vrijheid en de rol van de overheid

In dit hoofdstuk gaan we in op de rol van de overheid in de vrijheid van burgers. Eerst komen de condities voor vrijheid aan de orde, het sociale vangnet dat de overheid de burgers kan bieden. Vervolgens bespreken we de vrijheidsbeperking die overheid kan opleggen (of juist bieden) door regels en maatregelen.

2.1 Condities voor positieve vrijheid

In het kader van het begrip 'positieve vrijheid' refereert Hans Boutellier aan condities die er nodig zijn om de ruimte te hebben om jezelf te kunnen ontplooien, het beste uit jezelf te kunnen halen of 'er gewoon te mogen zijn'. Zo biedt onderwijs de mogelijkheid om jezelf te ontwikkelen, te kunnen worden wie je wil zijn. Ook veiligheid is een conditie voor vrijheid. Vrijheid omdat je niet je niet voortdurend zorgen hoeft te maken om mogelijke potentiële overlast of criminaliteit, je bijvoorbeeld rustig op een bankje op een plein kunt zitten. En ook het zorgstelsel is in deze zin een conditie voor positieve vrijheid.

Het interview met Martijn van der Steen sluit hier op aan: *'De essentie van vrijheid is de mogelijkheid tot ontplooiing. Niet belemmerd worden door iets anders dan het eigen talent. Geen belemmeringen die door anderen worden opgelegd. Aan de ene kant gaat het om het bieden van kansen, kansen aanreiken, zoals onderwijs (mogelijkheid tot ontwikkeling). Aan de andere kant om het wegnemen van belemmeringen, zoals het wegnemen van een financiële beperking bij jongeren die zelf hun studie niet kunnen bekostigen.'*

Liesbeth Noordergraaf-Eelens voegt de conditie 'inbedding in de maatschappij' hier aan toe: *'Onderwijs, economische zekerheid en inbedding in de maatschappij zijn condities voor leven in vrijheid. De goede mensen kunnen vinden, de weg weten en vertrouwd zijn met en in de maatschappij. Als je dit niet hebt, dan heb je beperkte mogelijkheden.'*

Ook in de groepsgesprekken met bewoners komen condities voor vrijheid naar voren: vrijheid van opleiding, vrijheid door voorzieningen in Amsterdam en (on)vrijheid door de Amsterdamse woningmarkt.

Vrijheid van opleiding

Toen de groepsgesprekken plaatsvonden was de langstudeer-boete nog niet van de baan. Een 31-jarige man stelt naar aanleiding hiervan het volgende: *'Ik word in mijn vrijheid beperkt omdat een 2^e studie nagenoeg onbetaalbaar is. En zeker in de recessie is een 2^e studie juist noodzakelijk om aan een baan te komen. Nu moet je naast je 2^e studie een baantje zoeken.'* Enkele andere deelnemers zien het onderwijs in de huidige samenleving juist als vrijheid: *'1^e studie is juist wel vrijheid'* (vrouw 30), *'In mijn tijd waren er helemaal geen mogelijkheden zoals nu'* (man 66), *'Het ligt eraan hoe onderwijs wordt*

ingezet, het kan ook gaan om doctrine, opgezet worden tegen andere groepen, dan is onderwijs juist onvrijheid, zoals in Hong Kong. Dan zijn we in Nederland juist vrij' (man 53).

Vrijheid door voorzieningen in Amsterdam

Voor de wat jongere deelnemers aan onze groepsgesprekken geven aan dat zij vrijheid ervaren door het aanbod van voorzieningen in Amsterdam. Zo wordt er vrijheid ervaren door de vrije/ruime winkeltijden, het aanbod aan activiteiten en het Openbaar Vervoer. Zo stelt een 33 jarige man: *'Doordat er veel georganiseerd wordt in Amsterdam kunnen Amsterdammers elkaar op veel plekken ontmoeten. Je kan gelijkgestemden opzoeken om iets 'te beoefenen'. Dit geeft ook mogelijkheid om jezelf te ontplooien en ontwikkelen. Er gebeurt veel in Amsterdam op velerlei gebied: het culturele is ook voor velen de reden om naar de stad te gaan. De stad trekt dit soort publiek.'* en een dertigjarige vrouw: *'Veel keuze en diversiteit in het aanbod van activiteiten. Het is ook fijn dat het OV altijd rijdt. Laatst was ik bij mijn zusje, daar kon ik na 3 uur niet meer met het OV, dat voelde als een beperking van mijn vrijheid. Dat in Amsterdam 24 uur per dag OV beschikbaar is, levert mij een vrijheidsgevoel op. Er rijden altijd nachtbussen. Al kan er hier nog veel aan verbeterd worden (soms doe ik er wat lang over), kan ik altijd in het donker op een veilige manier naar huis'.*

Onvrijheid door Amsterdamse woningmarkt

In de groepsgesprekken komt naar voren dat enkele bewoners zich beperkt voelen in hun vrijheid door de Amsterdamse woningmarkt. Zo wordt gesteld: *'Het is moeilijk om aan een andere woning te komen, kopen is erg lastig en vanuit niets naar een sociale huurwoning is onmogelijk. Ik voel me hierdoor beperkt in mijn vrijheid'* (man 30) en *'De gemiddelde wachttijd voor een sociale huurwoning is 10 jaar. Dit is moeilijk op te lossen. Er is schaarste en Amsterdam heeft een sterke aantrekkingskracht op mensen. Het middensegment ontbreekt, daardoor heb je alleen de keuze tussen sociale huurwoning, dure particuliere huur of dure koopwoningen'* (man 59) en *'Gezinnen vluchten uit Amsterdam weg omdat ze geen woning kunnen vinden'* (man 33). Een 30-jarige vrouw brengt hier het volgende tegen in: *'Vrijheid is niet dakloos hoeven zijn. Is dit niet meer een luxeprobleem?'*

2.2 Negatieve vrijheid: regels en beleid

'Ten einde vrij te zijn, zijn beperkingen nodig' stelt Hans Boutellier. Het gaat hierbij om het juiste evenwicht, een goede balans. Bijvoorbeeld bij de vrijheid van meningsuiting. Het moet allemaal binnen de perken blijven. Zoals John Stuart Mill in 1859 naar voren bracht in zijn boek *'Over vrijheid'*: maximale vrijheid mits dit geen schade aan anderen berokkent. Hans Boutellier gebruikt 'uitgaanspleinen' als voorbeeld: er moeten op die pleinen (vrijheidsbeperkende) condities gecreëerd worden waardoor men de vrijheid heeft daar veilig uit te gaan. Datzelfde geldt voor het buiten kunnen spelen van kinderen. Het scheppen van een vrije omgeving levert tegelijkertijd vrijheidsbeperkingen op. Liesbeth Noordergraaf-Eelens stelt in lijn hiermee: *'Ook in een vrij land zal er dus nooit sprake zijn van volledige negatieve vrijheid'*.

Dat bepaalde vrijheden ingeleverd moeten worden ten einde vrijheid te creëren werd reeds door Berlin aangehaald: *'Omdat zij (Engelse filosofen) inzagen dat menselijke doeleinden en activiteiten niet vanzelfsprekend op elkaar zijn afgestemd en omdat ze grote waarden hechtten aan andere doeleinden zoals recht, geluk, cultuur, veiligheid of uiteenlopende vormen van vrijheid, waren ze bereid de vrijheid in te perken in het belang van andere waarden, en zelfs in het belang van de vrijheid zelf'* (1958). De filosofen namen aldus Berlin aan dat het vrije handelen van de mens door wetten moeten worden afgebakend, overigens wel zonder een bepaald minimum aan persoonlijke vrijheid te schenden.

Dat vrijheidsbeperkende maatregelen en beleid nodig zijn om ook vrijheid te genereren wordt ook door enkele Amsterdamse bewoners in de groepsgesprekken aangegeven: *'De een zijn vrijheid kan de ander zijn onvrijheid betekenen. Datzelfde geldt voor wetten, er zijn wetten die vrijheid garanderen en wetten die vrijheid beperken. Er is bijvoorbeeld in Nederland wel de mogelijkheid tot euthanasie (vrijheid), maar dan moet wel aan een groot aantal regels moeten worden voldaan (vrijheidsbeperking)'* (vrouw 66), *'Door beleid ben je ook vrij. Voor de een vormt snelheidsbeperking een belemmering van de vrijheid, terwijl het de ander juist vrijheid oplevert'* (man 33), *'Regels zijn er om vrijheid voor ons allemaal te garanderen. In een dichtbevolkt gebied is er altijd sprake van vrijheidsbeperking. Dit heeft te maken met de manier waarop je in de stad woont'* (vrouw 78) en *'Ik heb regels en wetten als neutrale vrijheid opgeschreven. Je wordt er op zich wel door beperkt in je vrijheid, maar zonder zou het een chaos worden'* (vrouw, 30).

Twee bewoners geven aan dat Amsterdammers zich minder dan gemiddeld aantrekken van regels: *'We kunnen ook te ver doorslaan in vrijheid. Bijvoorbeeld met het door rood licht rijden en op de stoep fietsen. Er is hier geen 'bromsnor' die hier op let, er wordt minder gelet op de regeltjes. Hierdoor ontstaat burgerlijke ongehoorzaamheid, het is ook een soort mentaliteit in Amsterdam'* (man, 55) en *'De mate van gezagsgetrouwdheid van Amsterdam verschilt nogal van die in Nederland. Ik geniet van de anarchistische toestand'* (vrouw 78).

Wanneer het over regels en vrijheid gaat, gaan zowel experts als burgers al snel in op de relatie tussen vrijheidsbeperkende veiligheidsmaatregelen en vrijheid. Op dit expliciete thema zullen we in het hiernavolgende dus nader ingaan.

Veiligheid en vrijheid

Er wordt wel gesteld dat de vrijheid van burgers beperkt wordt door veiligheidsmaatregelen, bijvoorbeeld door cameratoezicht of preventief fouilleren. Hans Boutellier stelt in het interview dat het niet zo is dat er sprake is van veiligheid versus vrijheid, maar dat veiligheid meer een conditie voor vrijheid is. Hij merkt daarbij op dat de burger wel behoefte aan regels en handhaving heeft, zolang deze maar niet hemzelf betreffen.

Dit kwam ook uit het eerder door O+S uitgevoerde onderzoek naar vrijheid in Amsterdam voren. De meerderheid van de Amsterdammers is wel bereid vrijheid op te geven voor veiligheid, maar dat dit in veel mindere mate het geval is wanneer hiervoor persoonlijke

vrijheid moet worden ingeleverd (Oirschot, Oirschot en Slot 2010¹). Tabel 1.1 laat van verschillende veiligheidsmaatregelen zien in hoeverre Amsterdammers ze aanvaardbaar vinden. Hoe hoger de score, hoe meer Amsterdammers de interventie aanvaarden.

Tabel 1.1 Aanvaardbaarheid veiligheidsmaatregelen, 2010

	score
beveiligers in het OV	4,15
toezichthouder / handhavers op straat	4,11
beveiliging rondom evenementen	4,02
observatieplekken in de stad	3,84
particuliere beveiligers bij uitgaansgelegenheden	3,79
cameratoezicht	3,68
alcohol- / blowverbod	3,37
preventief fouilleren	3,14
samenscholingsverbod	3,12
politie-inval in horecagelegenheid	2,85
volgen van personen via chips	2,22
aftappen van telefoon / volgen en lezen van e-mailverkeer	2,09

Een aantal vrijheidsbeperkende en veiligheidsbevorderende maatregelen worden door Amsterdammers ook wel als 'vertrutting' gezien, zo blijkt uit onderzoek van Van Oosteren en Schaafsma (2010)². Bijvoorbeeld de regels ten aanzien van openingstijden in de horeca, het 's nachts op slot doen van de Wallen en het halveren van het aantal ramen bedoeld voor prostitutie.

In het groepsgesprek geven een aantal Amsterdammers aan dat zij zich juist vrijer voelen door veiligheid: *'Vrijheid op straat is als er geen onveiligheid is. Criminaliteitscijfers in Amsterdam zijn hoog, maar dat komt doordat het dichtbevolkt is'* (vrouw 30), *'Op meeste plekken kan je veilig lopen'* (man 59), *'In bepaalde gebieden moet je wat meer opletten. In West bijvoorbeeld meer dan in het Centrum. Heeft ook deel met vooroordeel te maken. Op sommige stukjes moet je in ieder geval opletten'* (man 31).

Over cameratoezicht blijken de meningen verdeeld te zijn. Een aantal mensen heeft wat bedenkingen hierover: *'Overal hangen camera's, ik heb niet gevraagd om op beeld te staan. Dit is een paar jaar geleden gestart en er komen er steeds meer bij'* (vrouw 53) en *'Op zich zijn registreren en cameratoezicht een risico, denk maar aan het registreren van Joden in WOII, daar moet je goed over nadenken. Het is de taak van de overheid om de burgers hiervoor te beschermen, voorzichtig mee omgaan'* (man 28). De meerderheid vindt cameratoezicht echter niet een groot probleem. Zoals een 29-jarige man stelt: *'Het is meer waard om criminaliteit te voorkomen dan dat je 'opgenomen' bent. Het is een kleine concessie. We hebben niets te verbergen jongen'* en een 58-jarige vrouw: *'Deze*

¹ Van Oirschot L, Van Oirschot E en Slot J (2010) *Vrijheidsmonitor. Nulmeting 2009*. Amsterdam: Dienst Onderzoek en Statistiek

² Van Oosteren C en Schaafsma G (2010) *Vertrutting in Amsterdam*. Msus scriptie 2008-2010

beperking van vrijheid levert wel veiligheid op. Het is preventief bedoeld, om te voorkomen dat er iets gebeurt'.

Over preventief fouilleren in de openbare ruimte hebben de deelnemers meer twijfels: *'Wel gemengde gevoelens over preventief fouilleren. Zeker nu ik weet dat vooral ingezet wordt op jonge mannen tussen 15-25. Dat geeft geen goed gevoel. Al weet ik dat dit waarschijnlijk gebaseerd is op onderzoek' (man 25 jaar), 'Het hele idee preventief fouilleren vind ik eng. Vind niet dat dit moet kunnen. Het is een nare manier van denken om in iedereen een potentiële dader te zien. Het lijkt wel een politiestaat. Het is een NO-GO' (jongen 27).*

Expert Hans Boutellier stelt zich de vraag hoe ver de vrijheid beperkt moet of mag worden om diezelfde vrijheid te borgen? Hij stelt dat men in principe continu belemmerd wordt in zijn vrijheid. De vraag is wat te ver gaat, wanneer ga je het ook echt ervaren als een belemmering van je vrijheid. Beperkingen gaan volgens Hans te ver wanneer de interventie of beperking niet meer te beargumenteren is vanuit het belang van de betrokkenen (het 'eigen belang') of vanuit het algemeen belang. Hans verwijst hierbij naar Tom Tyler's theorie van 'procedural justice'. Delinquenten accepteren hun straf veel meer als ze deze terecht vinden, als ze het gevoel hebben strafrechtelijk eerlijk bejegend te zijn.

Dat de maatregel te beargumenteren moet zijn komt ook naar voren uit het volgende citaat van een vrouw van 53 jaar: *'In een voetbalstadion en vliegveld is preventief fouilleren meer ok. Dat is anders op straat. het is ok als er een duidelijk doel is voor het fouilleren, bijvoorbeeld als er een vrouw van 40 wordt gezocht met een mes op zak.'*

Amsterdam ten opzichte van landelijk beleid

Enkele bewoners geven aan waardering te hebben voor de ruimte die de Amsterdamse politiek zich soms permitteert door niet klakkeloos mee te gaan met beleid en maatregelen die in Den Haag zijn vastgesteld: *'Fijn dat in Amsterdam soms besloten wordt dat men zich niet neerlegt bij landelijk beleid, zoals met de plaats van fietslampjes. Mensen kunnen het zelf goed bepalen' (jongen 25 jaar) en 'Ja, zo is het ook met het Paddoverbod, waarvan Cohen zei: 'ik ga hier niet op handhaven'. Amsterdam verzet zich ook tegen de Wietpas en houdt zich niet aan de afstandsregel van coffeeshops tot scholen. Mooi dat Amsterdam niet klakkeloos akkoord gaat met de landelijke' (jongens 25 en 27 jaar).*

3 Verantwoordelijkheid voor de vrijheid

In het voorafgaande hoofdstuk is ingegaan op de rol van overheid in de vrijheid. De vraag die opkomt is of het alleen aan de overheid is om de vrijheid te beperken dan wel te garanderen? Wellicht kan vrijheid beter vanuit de samenleving zelf ontstaan? Wat voor rol spelen burgers hierin of kunnen burgers hierin spelen.

Hans Boutellier ziet een complexe samenleving die organisch de vrijheid organiseert, vrij, maar gestructureerd (zoals jazz, zie *De Improvisatiemaatschappij*, 2011). Pas indien deze organische vrijheid niet vanzelf tot stand komt, vindt er overheidsingrijpen plaats. Bijvoorbeeld in het geval van stiltecoupes in de trein, op de Wallen of in de bankencrisis. Zoals Hans Boutellier stelt: *De neiging tot regulering wordt sterker wanneer het organisch niet gaat (niet haalbaar is), de samenleving het zelf niet redt. Bijvoorbeeld wanneer het zodanig uit de hand is gelopen als op de Wallen of bij de banken*. Liesbeth Noordegraaf-Eelens geeft in lijn hiermee aan dat als het samenleven niet werkt via het moraal, er wetten nodig zijn. In haar essay wijst Liesbeth er wel op dat het risico van de verplaatsing van de motivatie van een intrinsiek besef van de baten van een wederkerige ruimte naar het naleven van een extern opgelegde norm (Tussen bevrijding en borging, pp. 18).

Martijn van der Steen sluit hierop aan: *'De rol van de overheid kan zijn om zaken te regelen, zodat burgers zaken niet telkens onderling uit hoeven te vechten. Als er steeds onderlinge strubbelingen zijn in het maatschappelijk verkeer, dan kan de overheid ingrijpen. Zo zijn er bijvoorbeeld voorrang- en andere verkeersregels ontwikkeld. Dit zijn wel extern regulerende maatregelen, dit neemt mogelijk het intern regulerend vermogen weg. Zo hanteert men in de VS op bepaalde plekken bijvoorbeeld veel minder verkeersregels en borden, het zogenaamde shared space model (zo min mogelijk markeringen en borden zodat weggebruikers worden gedwongen om samen een veilige verkeersomgeving te creëren). Het fatsoen niet in de wet neerleggen, maar terugbrengen in het maatschappelijke verkeer.'*

Een 30-jarige vrouw pleit in het groepsgesprek ook voor het bereiken van doelen (hier: een heterogene buurt) op een organische wijze: *Nog meer regels? Ik vind het gaver als er bijvoorbeeld een spontane mix ontstaat, zoals in mijn gebouw. Elke flat heeft een andere nationaliteit. Ik ben dus niet voor op zich staande wijken, maar een maximum stellen aan bepaalde nationaliteiten, daar vergroot je de vrijheid niet mee*.

Joost Janmaat typeert vrijheid in dit kader als: 'do it yourself together'. Vrijheid gaat om het vermogen het eigen leven te organiseren. In de huidige context, tijd en stad, moet dit met elkaar gebeuren. Met een gedeelde ambitie het vermogen hebben om samen vorm te kunnen geven aan je leven. Zelforganisatie, actief burgerschap, verantwoordelijkheid voelen en hieraan uiting geven.

Ook in de groepsgesprekken geven de bewoners aan dat het van belang is zaken onderling te regelen: *'Ik vind wel dat we eerste moeten communiceren met elkaar,*

bijvoorbeeld met de burens bij overlast. We lossen het samen op. Wederzijds vertrouwen dat je dit soort zaken gewoon met elkaar kan bespreken. Dit kan frustraties tegengaan. We moeten er met elkaar uit zien te komen' (man 33), 'Ik was VVEbeheerder en ik merkte op dat men er veel eerder uitkomt als je het samen oplost. Via officiële wegen, zoals via de corporatie of bemiddeling duurt het veel langer. Veel mensen zijn bang om op de burens af te stappen. Toch moet de eerste stap bij de burger liggen' (vrouw 30) en 'Ik heb dit een keer gedaan bij overlast van burens. Het was meteen opgelost, mijn angst was niet terecht' (man 56).

Ook is er wel discussie of bepaalde 'zaken' regels nodig zijn of dat men het onderling zelf zou moeten kunnen regelen. Zo laat het volgende voorbeeld van een deel van een gesprek zien:

- *Ik vind dat er een regel moet komen dat je op openbare plekken Nederlands spreekt, zoals in de bibliotheek of door caissières van de supermarkt. Hier moet ook op gehandhaafd worden. Ze zegt ook zelf tegen haar kinderen: 'buiten wordt er geen Turks gesproken' (vrouw 39).*
- *Dat is toch aan de manager van de winkel (vrouw 30).*
- *Je hebt daar toch geen regels voor nodig, je kan dat toch onderling regelen. Ik vind het niet erg als men onderling Turks met elkaar spreekt. Wel als er collega's bij zijn, je moet elkaar niet uitsluiten (man 33).*
- *Het heeft met respect te maken (man 53).*
- *Ik vind het asociaal (man 31).*

Een aantal verantwoordelijkheden liggen volgens de geïnterviewden wel specifiek bij de overheid, bijvoorbeeld het waarborgen van de democratie: *'Waar de verantwoordelijkheid van de vrijheid ligt hangt af van over welke dimensie van vrijheid we het hebben. De politiek is bijvoorbeeld verantwoordelijk voor de democratie.'* (Liesbeth Noordergraaf-Eelens), het waarborgen van de grondrechten: *Het is de taak van ons allemaal, we moeten het samen doen. Maar de overheid heeft er meer invloed op, zij maken het beleid. De overheid gaat immers over de regelgeving, ook regelgeving over vrijheid. De overheid is ook verantwoordelijk voor de vrijheid die in de grondrechten staat (man 33)* en het niet teveel beperken van de vrijheid: *'De taak van de overheid is juist om de vrijheid niet te beperken. Tenzij er echt sprake is van een vijand, dan is het de taak van de overheid om het land te beveiligen' (vrouw 66).*

4 Vrijheid en de rol van burgers

In hoofdstuk 3 hebben we laten zien dat vrijheidsverschaffing en –beperking niet alleen bij de overheid ligt. Er is ook duidelijk een rol weggelegd voor de burgers zelf. In dit hoofdstuk wordt daarom uitgebreid op deze rol ingegaan.

4.1 Vrijheid altijd in relatie tot anderen

Vrijheid staat altijd in relatie tot anderen. De mate waarin mensen vrijheid ervaren, wordt bepaald door de mate waarin hen deze vrijheid wel of niet door anderen geschonken wordt. Het kan hierbij gaan om de ruimte die andere mensen bieden of die instanties, zoals de staat, geven. Zoals Noordegraaf-Eelens e.a. stellen in hun essay Tussen bevrijding en borging: *'Vrijheid doet zich gelden in relatie tot anderen. Het is in deze relatie dat mogelijkheden en beperkingen ontstaan'* (pp. 4, 2012). En ook Berlin merkte reeds in 1958 op: *De vrijheid van de een moet afhankelijk zijn van de belemmeringen van de ander* (pp. 15, 1996).

Een mooi voorbeeld hiervan komt tijdens de groepsgesprekken naar voren en betreft de vrije winkeltijden: *'Vrije winkeltijden betekent misschien een beperking van vrijheid van winkeliers, maar het levert mij wel veel vrijheid op'* stelt een 30-jarige vrouw. Hierop reageert een 66-jarige vrouw: *'Dan ga je toch eerder boodschappen doen. Het is ook intolerant om altijd alles maar te willen. Alles moet maar kunnen.'*

Joost Janmaat betreft de relationele vrijheid tot het leven in een stad als Amsterdam: *'Vrijheid is een conditie ten opzichte van anderen. In de stad is men omdat men met veel mensen gezamenlijk leeft per definitie onvrij. Het eigen vrijheidsstreven wordt belemmerd door het vrijheidsstreven van anderen.'* Zoals ook een 58-jarige Amsterdamse tijdens een groepsgesprek stelt: *'We zitten zo op elkaar in Amsterdam. Er wordt constant een beroep op je tolerantie gedaan. Je moet er aan blijven werken'*.

4.2 Botsende vrijheidsideologieën

Liesbeth Noordegraaf-Eelens stelt in het interview dat de vrijheidsopvattingen van verschillende mensen met elkaar kunnen botsen. Dat is bijvoorbeeld het geval bij euthanasie, ritueel slachten en weigerambtenaren. Doordat mensen zich op hun eigen vrijheidsbegrip beroepen stellen ze ook bij anderen beperkingen in. De discussie gaat vervolgens vaak over deze beperkingen, niet meer over het achterliggende vrijheidsideaal. Mensen hanteren en prediken verschillende universele criteria over wat goed en kwaad is. Sommigen, bijvoorbeeld gelovigen of de PVV hebben het gevoel de ultieme vrijheid in pacht te hebben. Andere vrijheden toestaan is daardoor ingewikkeld. Men is soms bang door anderen of andere vrijheidsideologieën zelf in de vrijheid beperkt te worden. Ze zijn bang voor de vrijheid die ze niet kennen. Vrijheid is echter ook het

accepteren van een situatie die je niet kent/begrijpt (oftewel van andere vrijheidsopvattingen). Verschillende vrijheden kunnen ook bij één persoon of één partij met elkaar in botsing komen. Zo kan het CDA voor vrijheid voor de vrouw staan (= geen Boerka), maar tegelijkertijd ook voor godsdienstvrijheid staan (= wel Boerka).

Martijn van der Steen stelt in dit kader: *'Discussies over vrijheid worden vaak gevoerd in extremen. Als we dit gaan doen, dan leidt het uiteindelijk tot dat. Bijvoorbeeld: nu de PVV gedogen, leidt op den duur tot deportatie van groepen. Of als je nu hoofddoeken toe staat, dan leidt dat op den duur tot een tsunami van islamisering. Slippery slopes. Compromissen en elkaar de ruimte laten gaat hierdoor moeilijk. Wanneer men in gesprek gaat over vrijheid dan eindigt dit al snel in ruzie, men wordt zich alleen maar meer bewust van de eigen principiële positie. Al begin je het gesprek gematigd, je komt toch steeds verder van elkaar af te staan. Vrijheid is een principiële kwestie, mensen staan dan al snel op hun strepen.'*

In de groepsgesprekken kwamen ook enkele botsende vrijheidsideologieën naar voren. De volgende weergave van een deel van groepsgesprek is hier een goede illustratie van:

- *Ik voel me vrijer als ik niet aan mensen kan zien wat voor godsdienst ze hebben. Iedereen is gelijk. Ik wil niet weten wat voor een godsdienst ze hebben, het interesseert me niet. Ik heb het gevoel dat hun geloof me op wordt gedrongen door de uiterlijke vertoning. Geloofsuitingen op straat beperken mij in mijn vrijheid (man 53).*
- *Waar ligt dan de grens? Wat vindt je bijvoorbeeld van een kettinkje met een kruisje eraan? (vrouw 30)*
- *Het is ook juist vrijheid om te kunnen uitdragen wat je wil (vrouw 53).*
- *Inderdaad, het is de vrijheid van de ander om dat te mogen doen (Marcel 59).*
- *Mijn moeder draagt al vanaf haar 9^e een hoofddoek, ze slaapt er zelfs mee. Van mijn vader mocht hij af 'geloof zit in het hart', maar mijn moeder voelt zich kaal zonder de hoofddoek. Ik vind het wel belangrijk dat men hier respect voor heeft. Ik ben wel tegen de Boerka, ik wil wel iemand kunnen zien. Weten of ik te maken heb met een man, vrouw of terrorist. Je kan niet duiden of het wel of niet gevaar betreft, ik vind dat wel eng (vrouw 39).*
- *Ik vind verschillende kleding juist mooi, zoals in Londen waar iedereen vrij hierin rondloopt, door elkaar, ik vind dat mooi. Ik bepaal niet hoe mensen zich kleden. (man 33).*

4.3 Vrijheidsbeperkend gedrag: overlast, bedreiging, intimidatie

Hans Boutellier refereert in het kader van vrijheid in relatie tot anderen aan de overlast die burgers elkaar kunnen bezorgen; nagesist worden, intimiderend gedrag, er niet mogen zijn, bijvoorbeeld homo's die niet hand in hand kunnen lopen. Het gaat hierbij om de onderlinge verhoudingen tussen burgers, het je (niet) vrij voelen ten opzichte van andere burgers.

Dit soort onvrijheid wordt ook door een redelijk aantal Amsterdammers in de groepsgesprekken naar voren gebracht: *'Ik voelde me minder vrij toen ik in Slotermeer een winkel had en veel overlast had van jongeren'* (man 66) en *'In mijn werk voel ik wel*

eens onvrij. Ik werk op Schiphol bij de verkoop van internationale reizen. Als er grote vertragingen zijn dan loop ik ook wel door de hal. Ik word dan vaak belaagd, maar ik maak het beleid niet en ben niet verantwoordelijk voor bijvoorbeeld een wisselstoring. Ik word behandeld alsof ik de storingen zelf veroorzaak' (vrouw 58) en 'Ik voelde me onvrij wanneer ik bedreigd en getreiterd werden door buurtkinderen. Mijn ramen werden ingegooid nadat mijn vriendin gevraagd had om niet met de bal tegen de schuur te schoppen omdat ik kanker heb en rust nodig had. Er werd gezegd: 'kanker is een straf van Allah'. Er stonden wel 50 kinderen in mijn tuin, mijn hele tuin was gesloopt. Ik kon die mensen niet meer normaal aankijken hierna, dus ben ik verhuisd.' (vrouw 58) en 'Mijn vrijheid wordt beperkt door de huiseigenaar die mij uit mijn woning wil krijgen, terwijl er geen alternatief voor handen is. Er is sprake van treiteren, intimidatie en bedreiging' (jongen 29).

Het 'met rust gelaten worden' kan aan de andere kant juist een gevoel van vrijheid opleveren, zoals een Surinaamse moslima stelt: *Ik werk als wijkverpleger in dorpjes in de Zaanstreek. Vrijheid is voor mij dat ik nog nooit onheus bejegend ben in deze kleine dorpjes (53 jaar).*

4.4 Vrijheid van gedrag, jezelf kunnen zijn

Verschillende vrijheidsvisies kwamen ook naar voren bij de vrijheid om 'jezelf' te kunnen zijn, je te kunnen gedragen zoals je wil. Enkele deelnemers geven aan dit een belangrijke dimensie van vrijheid te vinden: *'Vrijheid is jezelf kunnen zijn in gedrag, bijvoorbeeld homoseksuele zoenen in de Reguliersdwarsstraat. Iedereen in zijn waarde laten' (man 25 jaar) en 'Jezelf te kunnen zijn, niet voorzichtig te hoeven zijn. Helaas heb ik zowel in Nederland als in Turkije het gevoel dat ik me moet aanpassen. Het hangt van de wijk af waar ik loop hoe vrij ik me voel. Op het Mercatorplein voel ik me bijvoorbeeld niet vrij, op de Wallen juist weer wel. Het is een momentopname. Mijn vrijheidsgevoel is sinds Wilders in ieder geval sterk afgenomen. Ik denk steeds 'hoe zien ze me, als zwart of wit'? In Turkije heb ik hier ook last van, daar vinden ze me weer te westers. Het verschilt dus per plek en per persoon. Ik word in ieder geval aan twee kanten ondervraagd. Ik wil gewoon mezelf zijn, ik ben wie ik ben. Thuis en op mijn werk kan ik wel mezelf zijn' (vrouw 39).*

Enkele andere deelnemers geven aan het 'jezelf zijn' juist binnen de perken moet blijven, dat men anderen hiermee niet tot last moet zijn: *'Mensen met rust laten, niet te opdringerig worden in gedrag. Elkaar aflebben of heel bloot op straat lopen hoeft van mij niet. De etiquette is verschoven, vroeger mocht men niet eten op straat. Stringentere afspraken maken over wat hoort (vrouw 66) en 'Vrijheid moet niet leiden tot ergernis bij anderen. Wat normaal is voor iedereen anders. Bijvoorbeeld twee wielen op de stoep vind ik niet normaal' (man 71).*

4.5 Tolerantie in Amsterdam?

Zowel experts als bewoners geven aan dat tolerantie een onderdeel van vrijheid is. Zo stelt Liesbeth Noordergraaf-Eelens: *'Tolerantie zou bovenaan de 'vrijheidspiramide' moeten staan. Vrijheid is altijd een relationeel begrip. Het wordt te vaak gezien als een*

individueel begrip. Je voelt je pas vrij als je vrijheid van anderen krijgt.’ Liesbeth Noordegraaf-Eelens et al. gaan in dit kader in op de wederkerigheid van de vrijheid ‘vrijheid die samen kan gaan met vrijheidsopvattingen van anderen.’ Als voorbeeld geven zij het opbrengen van tolerantie voor burens die een keer een (luidruchtig) feestje geven, omdat je weet dat jij dezelfde ruimte op een ander moment ook geboden zal krijgen. Ook Joost Janmaat vindt dat tolerantie een onderdeel van vrijheid is: *‘Bonding binnen de eigen netwerken en verbanden, bridging met de andere bewoners van Amsterdam: respect en tolerantie.’*

Enkele deelnemers van de groepsgesprekken vinden dat Amsterdam en Amsterdamse bewoners tolerant zijn: *‘Ik vind Amsterdammers best wel tolerant. Ze hebben veel commentaar, maar ze doen er niet echt iets tegen. Ze denken vaak: ga je gang maar. Dat heb ik zelf bij fietsen op te stoep. Als dat aan de overkant van de straat gebeurt, maakt mij dat niet uit. Er kan best veel in Amsterdam’* (vrouw 62) en *‘Toen de hond van een homoseksuele man in Slotervaart was aangevallen werd hij geholpen door de hele buurt, ook door Moslims, Marokkanen enzo. Er is dus wel tolerantie. Het gaat de goede kant op. Misschien komt dit door de tweede generatie. Het wordt steeds gewoner, zoals het homohuwelijk.’* (vrouw 28) en *‘In Amsterdam ben je als homoseksueel vrijer dan waar dan ook’* (man 25).

Andere deelnemers vinden juist dat Amsterdammers niet tolerant zijn: *‘Amsterdammers zijn niet tolerant. Voor de eigen groep eisen we de vrijheid op. Elke groep eist te veel de eigen vrijheid op. Zoals binnenstad bewoners. Wie het hardste schreeuwt... Of zoals mensen in IJburg die geen Cruyffcourt voor hun deur willen. Het Not In My Backyard Principe. Het kan allemaal, maar niet bij mij voor de deur’* (vrouw 66) en *‘Mensen moeten niet zeuren, bijvoorbeeld als ze tussen twee kroegen gaan wonen’* (vrouw 58).

Een deelnemer aan het groepsgesprek vraagt om waakzaamheid: *‘Tolerantie kan leiden tot onverschilligheid’. Het kan me niet zoveel schelen wat andere mensen doen. Dat is tolerant, maar tegelijkertijd ook onverschillig’* (man 27).

4.6 Anonimiteit in Amsterdam

Ten slotte geven enkele deelnemers aan het groepsgesprek aan dat de anonimiteit in Amsterdam hen een gevoel van vrijheid geeft. Een vrouw verwoordt dit als volgt: *Fijn om je in Amsterdam te kunnen bewegen met een bepaalde anonimiteit. In Zeeland, waar ik een tijd gewoond heb, was ik altijd ‘de ex-vrouw van....’ en diegene die ‘werkte bij.....’. Dat is benauwend. Ik ben na 60 jaar weer terug in Amsterdam en ervaar dit als pure vrijheid. Als ik op mijn handen op het Rokin wil gaan staan dan is dat mogelijk. Er is hier minder sociale controle* (vrouw 76).

5 Ontwikkeling en toekomst van vrijheid

‘Hoe is de vrijheid in de afgelopen periode ontwikkeld?’, is de vraag die we zowel aan de experts als aan de deelnemers van het groepsgesprek hebben voorgelegd. We beschrijven in dit hoofdstuk eerst de ontwikkelingen in de gehele Nederlandse samenleving (waaronder Amsterdam) en vervolgens de ontwikkelingen die specifiek voor Amsterdam benoemd zijn. We sluiten het hoofdstuk af met een blik van de experts in de toekomst.

5.1 Ontwikkeling van vrijheid in Nederlandse samenleving

Politisering van de vrijheid

In de essay ‘Verhalen over vrijheid’ stellen Van der Steen et al.: *‘Niet alleen internationaal is het idee dat vrijheid zich uiteindelijk vanzelf over de hele wereld zal verspreiden moeilijk vol te houden. Ook in Nederland bestaan zorgen over dit perspectief. In ieder geval in het publieke en politieke debat ontstaat de afgelopen jaren het beeld dat de vrijheid in Nederland niet voor eeuwig is. Groepen geven aan dat ze dreigen hun vrijheid te verliezen, of voelen dat zo. Niet vanwege een buitenlandse mogendheid, of een onderdrukkend regime, maar door binnenlandse krachten. Allerlei groepen voelen zich bedreigd en veelal door elkaar. De één vreest de ander en vice versa.’* (pp 7, 2012).

In het interview legt Martijn van der Steen dit nader uit: *‘Verschillende groepen geven aan dat ze vinden dat hun vrijheid bedreigd worden, zoals columnisten (minder op hun gemak voelen), moslims (bedreigd voelen door het discours), PVV (bedreigd voelen door moslimterroristen). Het gaat om pseudo-bedreiging, vrijwel nooit (Wilders uitgezonderd) gaat het om een werkelijke bedreiging. Deze groepen maken vaak gebruik van ervaringen van anderen, die wel bedreigd worden, zoals mensen die in volksbuurten niet meer de deur uit durven na 22h of winkeliers die vrezen beroofd te worden. In debatten gebruiken ze dit door te zeggen: ‘waar gaat het heen met dit land’ of ‘ik wil niet meer wonen in dit land’. Men slaapt in de discussie alles erbij, het is een politisering van de vrijheid. Zoals Wilders-holocaust achtige vergelijkingen of de tsunami-framing van de Islam of het statement van Cohen dat de rechtstaat in gevaar is. Er wordt teveel gepraat alsof de vrijheid continu onder bedreiging staat. Hierdoor komt de vrijheid werkelijk onder druk te staan. Het debat is giftig, de kloof tussen mensen wordt groter.’*

Absolute claim op vrijheid

Het valt Hans Boutellier op dat er steeds meer sprake is van een absolute claim op vrijheid, bijvoorbeeld op de vrijheid van meningsuiting: *‘Mensen willen zich niets meer laten zeggen, er is geen vanzelfsprekend of autoritair gezag. Alles moet beargumenteerd*

worden. Mensen verzetten zich tegen de beperkingen die hen zelf worden opgelegd. Ze vinden het niet erg als anderen beperkingen worden opgelegd. Ze willen graag leiderschap, maar alleen voor de ander.'

Toenemende vraag om veiligheidsmaatregelen

De burger lijkt steeds meer te veronderstellen dat de veiligheid in de samenleving maakbaar is. De sterkte van het vertrouwen in de maakbare veiligheid is het duidelijkst zichtbaar wanneer de overheid deze niet waar kan maken (Van Asselt 2009³). Bij ernstige incidenten komt zowel vanuit de samenleving als de politiek al snel de vraag om (soms drastische) overheidsmaatregelen om het risico in de toekomst uit te sluiten. De maatschappij vindt dat risico's niet geaccepteerd hoeven te worden en dat de overheid regels moet opstellen of maatregelen moet nemen om deze tegen te gaan. Zo werd naar aanleiding van de Damschreeuwer aan de orde gesteld of de Dam voortaan voorzien zou moeten worden van detectiepoortjes. Dit fenomeen wordt ook wel risico-regelreflex of incident-(regel)reflex genoemd: *"Het mechanisme waarbij een risico of incident wordt beantwoord met onevenredige (overheids)interventies, en waarbij de verantwoordelijkheid voor risicobeheersing en schadecompensatie min of meer vanzelfsprekend wordt opgevat als overheidstaak."* (Ministerie BZK 2011, Trappenburg 2011⁴). Zoals Duyvendak verwoordt: *"Nederlanders willen meer van de overheid zien, zeker als het gaat om veiligheid."* (2003, pag. 35⁵).

Meer (zichtbare) verschillende vrijheidsideologieën

Martijn van der Steen stelt dat er twee oorzaken zijn dat de verscheidenheid aan vrijheid ideologieën in Nederland meer openbaar zijn geworden:

Wij vinden Nederland een vrij land, waarin iedereen evenredig en op dezelfde manier vrij is. Vrijheid is echter niet hetzelfde voor iedereen. Vanuit de verzuiling zijn hier bijvoorbeeld veel verschillen in gekomen. Elk kokertje had zijn eigen rechten, plichten en daardoor de eigen vrijheid en beperking daarvan. Deze verschillen zaten vrij geborgen, mensen gingen vroeger niet met elkaar om, kwamen elkaar weinig tegen. Vrijheid wordt nu steeds universeler gezien. Nu komt de pluriformiteit van vrijheidsideologieën meer naar voren. Men komt elkaar nu wel tegen en moet omgaan met de verschillen. Vrijheid werd op het middenveld geregeld, nu statelijk.

Een andere ontwikkeling is dat er nieuwe groepen met eigen vrijheidsideologieën bij zijn gekomen. Deze groepen hebben ook een stem gekregen, nemen nu een eigen positie in, claimen bijvoorbeeld het recht op een hoofddoek. Alles ligt nu dus meer open. Dit vereist discipline van iedereen om mee om te gaan, niet iedereen houdt rekening met anderen en

³ Asselt van M (2009) *Dromen van maakbaarheid. Tijd om wakker te worden*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut

⁴ Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2011) *Programma Risico's en verantwoordelijkheden. Plan van Aanpak*. Den Haag. Trappenburg M (2011) *Waarom het allemaal niet lukt*. In: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties *Programma Risico's en verantwoordelijkheden. Plan van Aanpak*. Den Haag

⁵ Duyvendak JW (2003) *De slinger van Cohen: van terugtreden naar optreden. Het veranderende denken over maakbaarheid en overheid*. In: *De nieuwe maakbaarheid. Tussen opwinding en realiteit*. (pp. 20-56) Pon-Jaarboek 2003

dat zal ook nooit gebeuren. Teveel rekening houden met anderen kan echter ook juist de vrijheid beperken, zoals bijvoorbeeld in Japan het geval lijkt te zijn. In Japan is alles zo ingericht dat men zo min mogelijk last van elkaar heeft, iedereen zo onopvallend mogelijk is.

Afnemende tolerantie

Joost Janmaat geeft aan dat op sommige terreinen de vrijheid opnieuw bevochten lijkt te moeten worden, bijvoorbeeld op het terrein van tolerantie ten opzichte van homo's. Hierdoor lijkt er volgens Joost Janmaat ook sprake van een opleving van homoactivisme.

De afnemende tolerantie was recent voor SIRE aanleiding om een campagne te starten: *'Nederland is wereldberoemd om zijn kaas, windmolens, tulpen, klompen, wiet, koningshuis, voetballers, DJ's en tolerantie. Maar Tolerantie in Nederland is niet meer zo'n vanzelfsprekendheid. Tijd om tolerantie opnieuw onder de aandacht te brengen, in de markt te zetten. Het begrip Tolerantie heeft last van een slecht imago en kan dus wel wat marketingondersteuning gebruiken. Maar hoe doe je dat zonder belerend en al te politiek beladen te worden? Door Tolerantie als een product te introduceren. Het belooft iedereen welvaart en geluk. Vandaar ook de campagneregels: Tolerantie® Daar knapt heel Nederland van op. Want hoe meer mensen Tolerantie® gebruiken, hoe meer Nederland opknapt. Het creëren van een samenleving waarin iedereen zich vrij en veilig voelt in doen en laten.'* (www.sire.nl).

5.2 Ontwikkeling vrijheid in Amsterdam

Afnemende tolerantie

De afname van tolerantie wordt ook in Amsterdam gesignaleerd door enkele deelnemers aan de groepsgesprekken: *'Amsterdam is nog steeds een heel vrije stad. Toch neemt de wederzijdse tolerantie af en de agressie toe. Al heb ik het gevoel dat dit alweer iets aan het veranderen is. De diversiteit in de stad is de afgelopen 30/40 jaar toegenomen. Uiteindelijk zijn er in Amsterdam toch meer positieve dan negatieve vrijheden'* (man, 59) en *'In 1973 kwam mijn vader als gastarbeider naar Nederland. Hij dacht ooit terug te gaan. Maarja, uiteindelijk gingen wij hier naar school, etc. Mijn vader zei altijd: dit is niet ons land, we zijn te gast en moeten ons aanpassen aan de Nederlandse mentaliteit en cultuur. Binnen ons huis gelden onze eigen regels (zo moeten dan de schoenen uit), maar als naar buiten stappen dan gelden er andere regels. Amsterdam gaat achteruit. De groepen mengen niet meer met elkaar, ze staan in groepjes bij elkaar, ik zie het ook op de school van mijn kinderen. Mijn kinderen worden ook wel uitgescholden voor 'hoer' en 'bastaard' omdat ze te modern zijn. Ik heb een aantal homovrienden, daarvan wordt gezegd 'gatver dat mag niet'. Uiteindelijk heb ik niet meer het gevoel dat ik er bij hoor, ook niet bij de Nederlanders. Ik zit er tussen in'* (vrouw, 39 jaar).

Meer regels en maatregelen

Eerder beschreven we dat er in de Nederlandse samenleving een toenemende vraag naar veiligheidsmaatregelen is. In lijn met deze bevinding merken de bewoners in de

groepsgesprekken op dat er in Amsterdam sprake is van een toename van regels en veiligheidsmaatregelen. Zo stellen deelnemers aan de groepsgesprekken: *'Sinds de jaren '70 zijn er steeds meer regels gekomen, stadsregels. Dat doet de stad niet echt goed'* (man 53), *'Overall hangen camera's, ik heb niet gevraagd om op beeld te staan. Dit is een paar jaar geleden gestart en er komen er steeds meer bij'* (vrouw 53), *'Er zijn belachelijk veel wetten, teveel regelgeving. De regelgeving is naar mijn idee doorgeslagen'* (meisje 28) en *'Zelf heb ik geen last van camera's. Wel valt me de toegenomen pre-occupatie met veiligheid op, zoals het preventief fouilleren'* (man, 59).

Mix buurten afgenomen

Ten slotte merken deelnemers aan de groepsgesprekken op dat veel buurten van samenstelling veranderd zijn door de immigratie. Het onderstaande deel van het groepsgesprek laat nogmaals zien hoe de vrijheidsvisies van bewoners kunnen verschillen.

- *Mijn buurt is voor 86% buitenlands. Alle Nederlandse winkels zijn weggetrokken. Ik denk soms 'nu ben ik het buitenland'* (man Nieuw-West 66).
- *Ik hou van Amsterdam. Toch heb ik het gevoel dat het hier achteruit gaat. Het lijkt alsof bepaalde groepen naar bepaalde gebieden worden geduwd. In mijn buurt woonden veel blanke mensen, nu zijn er heel veel Marokkanen. In Bos en Lommer zijn de Marokkanen, in de Bijlmer is men zwart, op het Mercatorplein zijn de Turken. Er zijn ook zoveel Turkse winkels. Ik vraag me dan af: 'ben ik in Turkije'. Er is te weinig mix. Ik vind dat dit aangepakt moet worden* (Turkse vrouw, 39).
- *Dat levert ook onvrijheid op. Iedereen moet zelf kunnen beslissen waar ze gaan wonen of waar ze een winkel beginnen. Als er vier Doner zaken naast elkaar zitten, dan is daar blijkbaar vraag naar* (vrouw 30).
- *Ik vind economische vrijheid erg belangrijk. Dat je een winkel kan openen waar je dat wil, al is het de vijfde Turkse slager. Dat zou moeten kunnen* (man 33)

5.3 Toekomst vrijheid

De experts is ter afsluiting van de interviews gevraagd hoe ze denken dat 'de vrijheid' zich in de toekomst zal of moet gaan ontwikkelen.

Liesbeth Noordergraaf-Eelens

Een pluriforme samenleving vraagt om het tolereren van de ander (ruimte maken voor de ander) en niet om toegeeflijkheid. Met anderen gaan samenleven moet gaan lukken. Hier is wel tijd voor nodig. Uitsluiting is niet vol te houden, dus het wordt een 'en': Mijn vrijheid dient in de ruimte (en tijd) samen te gaan met de vrijheidsopvattingen van anderen. De vrijheid van de één mag dus niet te koste te gaan van de ander, of er moet een zeker afstemming en wederzijdse instemming zijn over beperkingen. In grootschaligheid kleinschaligheid organiseren/creëren. Vertrouwdheid met andere vrijheidsbegrippen, ook die we niet begrijpen, toleranter zijn. Een goed initiatief is de Zomerschool, werelden met elkaar in verband brengen, zonder dat het in elkaar opgaan. Mensen leren elkaar ruimte te geven in een land met fysieke beperkingen (weinig ruimte). Instanties kunnen hier aan bijdragen door een verbindende rol te spelen of andere te stimuleren deze rol op te

pakken. Burgers kunnen hieraan bijdragen door zelf te verbinden, aanspreken van anderen.

Hans Boutellier

Het kan twee kanten op in de toekomst:

- a. een complexe samenleving zonder richting (een soep), ordening is er wel, maar deze is organisch, georganiseerde vrijheid, zoals jazz, vrij, maar gestructureerd
- b. een autoritaire samenleving waar alles geregeld, geordend wordt/is

Ik hoop op variant a, maar er is een risico op variant b, er zal altijd de neiging zijn tot regelen en autoritair ordenen. De neiging tot regulering wordt sterker wanneer het organisch niet gaat (niet haalbaar is), de samenleving het zelf niet redt. Bijvoorbeeld wanneer het uit de hand is gelopen, zoals op de Wallen of bij de banken.

Martijn van der Steen

In politiek heerst op dit moment sterk het motto 'ik mag dat toch zeggen'. Dat is sowieso heel Nederlands, dat we het gevoel hebben dat we alles mogen zeggen. Ik ben meer voor een wat gematigde houding, niet onbeperkt spareribs eten, maar er beperkt mee omgaan. Niemand kwetsen, uit iemand zijn persoonlijke ruimte blijven, matigen. Zoals nu met de kwestie van de Islamfilms, beide kanten zouden moeten matigen. Dit is echter heel lastig bij kwesties die met vrijheid te maken hebben. Het is heel moeilijk om je principes te matigen, het gaat vaak om absolute normen, daar kan je weinig op toegeven. Bij ritueel slachten staat het dierenwelzijn bijvoorbeeld tegenover de vrijheid van godsdienst. Toch is de enige manier matigen, Mensen moeten vrijheid produceren, niet alleen maar consumeren, anderen ook vrijheid gunnen.

Joost Janmaat

Bij het motto 'do it yourself together' hoort ook het zelf vormgeven, in de hand hebben, gezamenlijk organiseren met een gedeelde ambitie. Het gaat om zelf vorm kunnen geven aan je leven, maar wel samen. Hij denkt (of hoopt) dat dit steeds belangrijker wordt. Zie ook bijvoorbeeld de activiteiten op Markplaats en Facebook, nieuwe gemeenschappen. Zelforganisatie, actief burgerschap, verantwoordelijkheid voelen en hieraan uiting geven. Vrijheid gaat om het vermogen het eigen leven te organiseren. In de huidige context, tijd en stad, moet dit met elkaar gebeuren. Een voorbeeld dat Joost geeft is Amsterdam Energie, een coöperatie waar je groene stroom kan afnemen en waar je tegelijkertijd lid en mede-eigenaar van wordt. Door dit soort samenwerking en organisatievormen kan de overheid in de toekomst volgens Joost kleiner worden en kunnen organisaties weer belangrijker worden.

6 Concluderende samenvatting kwalitatieve onderzoek

Vrijheid betreft een zeer breed begrip. De betekenis van het begrip 'vrijheid' is ten eerste sterk afhankelijk van context, tijd en plaats. In tijden van oorlog of een dictatuur gaat het bijvoorbeeld om onvrijheid in haar meest extreme vorm (Noordergraaf-Eelens et al. 2012). In dit geval is er echt de wens om 'bevrijding', bijvoorbeeld door het omverwerpen van een regime of het vrijmaken van een belegerde stad. En waar individuele vrijheid en zelfontplooiing in Nederland een belangrijk goed is, is deze vrijheid waarschijnlijk geen belangrijk doel bij burgers in gebieden waar honger en armoede regeren.

Ten tweede is de manier waarop vrijheid beleefd wordt en wat men onder vrijheid verstaat sterk individueel bepaald. Zo kan een persoon bij 'vrijheid' denken aan maatschappelijke of aan individuele vrijheid, aan algemene condities voor vrijheid of aan specifieke ervaringen met vrijheid, en aan vrijheid of juist aan onvrijheid. Waar de ene persoon zich in Amsterdam bijvoorbeeld vrij voelt doordat er geen oorlog of onderdrukking is, vindt een andere bewoner dat zijn vrijheid beperkt wordt doordat het in Amsterdam heel moeilijk is een betaalbare woning te krijgen. Ook de referentiekaders van bewoners kunnen verschillen, zo kan Amsterdam vergeleken worden met Nederland, Nederland met Nederland in eerdere tijden en Nederland met buitenlandse samenlevingen.

Wetenschappers en filosofen hanteren verschillende indelingen om soorten of dimensies van vrijheid te onderscheiden. Zo onderscheidde Roosevelt bijvoorbeeld de Four Freedoms: *Freedom of speech; Freedom from want; Freedom from fear; Freedom to worship God in your own way*. En een ander onderscheid is gemaakt tussen *positieve en negatieve vrijheid* door Berlin. Op basis van literatuur, de expertinterviews en de gesprekken met bewoners hebben wij tien inhoudelijke dimensies van vrijheid onderscheiden op drie verschillende elementen. Deze elementen zijn in het voorafgaande als verschillende hoofdstukken gehanteerd: basisvrijheid (H2), vrijheid en de overheid (H4) en vrijheid en de burger(s) (H5).

We vatten in dit hoofdstuk de bevindingen uit deze hoofdstukken samen. Eerst gaan we in op alle tien gevonden dimensies van vrijheid (paragraaf 6.1). Vervolgens zoomen we in op Amsterdam door na te gaan welke dimensies vooral voor Amsterdam en Amsterdammers relevant zijn (paragraaf 6.2). Het hoofdstuk sluit af met een eerste voorzet voor het kwantitatieve onderzoek (paragraaf 6.3).

6.1 Dimensies van vrijheid

Basisvrijheid

Het eerste vrijheidselement dat we onderscheiden betreft de zogenaamde 'basisvrijheid' (zie tabel 6.1). Er is sprake van basisvrijheid wanneer er geen oorlog is en geen onderdrukking. Zoals Noordergraaf-Eelens stelt: in tijden van oorlog of een dictatuur is er sprake van onvrijheid in haar meest extreme vorm. Het gaat om de vrijheid die Roosevelt 'freedom from fear' noemt. Basisvrijheid bestaat in democratische samenlevingen, waar men de mogelijkheid heeft de regering te kiezen en indien nodig ook weer af te zetten. De basisvrijheid is een vrijheid op samenlevingsniveau (macroniveau).

Dit element van vrijheid is concreet van aard omdat deze afgezet wordt tegen de situatie dat er wel sprake is van onvrijheid, namelijk een dictatoriale of onderdrukte samenleving of een samenleving in oorlog. Zoals Martijn van der Steen verduidelijkt: *'Filosofische beschouwing van vrijheid staat ver af van de concrete tastbare onvrijheid, bijvoorbeeld de onvrijheid die iemand in Auschwitz heeft meegemaakt. Of concreet als: vast zitten in een huwelijk, gevangenis, financieel, uitgezet worden, gevangenkamp. Hierbij gaat het echt om niet kunnen beschikken over het eigen lot. Onvrijheid is dus veel concreter dan vrijheid.'* Joost Janmaat sluit hierop aan: *'Vrijheid is een glibberig begrip. Je lijkt er vooral zicht op te hebben als het ontbreekt. Men viert de vrijheid in relatie tot het (niet) ontbreken ervan. Vrijheid als conditie is moeilijker te begrijpen en te beseffen'.*

Vrijheid en de overheid

Het tweede vrijheidselement dat we onderscheiden betreft de vrijheid in relatie tot de overheid (zie tabel 6.2). Het gaat om de vrijheid die de overheid kan genereren door bepaalde condities te verschaffen en om de vrijheid die de overheid kan beperken door het door hen opgestelde beleid en regelgeving.

Condities

Hans Boutellier stelt dat condities nodig zijn om de ruimte te hebben om jezelf te kunnen ontplooiën, het beste uit jezelf te kunnen halen of 'er gewoon te mogen zijn'. Hij denkt hierbij aan condities als veiligheid, onderwijs en het zorgstelsel. Liesbeth Noordergraaf-Eelens voegt de conditie 'inbedding in de maatschappij' hier aan toe: *'De goede mensen kunnen vinden, de weg weten en vertrouwd zijn met en in de maatschappij. Als je dit niet hebt, dan heb je beperkte mogelijkheden.'*

Dit zijn condities waarbij de overheid een grote rol speelt of kan spelen. Ze liggen grotendeels op macroniveau, de gehele samenleving, zoals de vrijheid die verschaft wordt door grond- en mensenrechten als de vrijheid van meningsuiting en godsdienstvrijheid en door sociale zekerheidsrechten als recht op gezondheidzorg en onderwijs. Dit zijn vrijheden die in lijn zijn met drie dimensies van vrijheid van Roosevelt: *Freedom of speech; Freedom from want; Freedom to worship God in your own way*. Ook op microniveau, bijvoorbeeld in gemeenten, ligt echter een deel van de condities voor vrijheid, zoals de vrijheid door veiligheid in de openbare ruimte en een dak boven je hoofd.

Beleid en regelgeving

Het verschaffen van deze condities van vrijheid gaat veelal tegelijkertijd gepaard met het beperken van de vrijheid. Zoals Hans Boutellier stelt: *'Ten einde vrij te zijn, zijn beperkingen nodig'*. Op uitgaanspleinen moeten bijvoorbeeld (vrijheidsbeperkende) condities gecreëerd worden waardoor men de vrijheid heeft daar veilig uit te gaan. Datzelfde geldt voor het buiten kunnen spelen van kinderen. Het scheppen van een vrije omgeving levert tegelijkertijd vrijheidsbeperkingen op. Hierin moet een balans zijn. Beperkingen gaan volgens Hans Boutellier te ver wanneer de interventie of beperking niet meer te beargumenteren is vanuit het belang van de betrokkenen (het 'eigen belang') of vanuit het algemeen belang. Een aantal bewoners in de groepsgesprekken geeft in dit kader aan moeite te hebben met de selectieve preventief fouilleeracties.

De vraag die dit element van vrijheid (vrijheid en de overheid) oproept, is hoe vrijheid in de samenleving eigenlijk tot stand komt, gebeurt dit op organische wijze of is de vrijheid (of sommige dimensies van deze vrijheid) grotendeels gereguleerd? Hans Boutellier geeft aan dat (overheids)ingrijpen veelal pas plaatsvindt wanneer de organische vrijheid niet vanzelf tot stand komt. Wanneer bijvoorbeeld burgers onderling niet in staat zijn om elkaar ruimte te bieden en elkaar dus beperken in de vrijheid. De overheid vormt in die zin een zogenaamd sociaal vangnet. Zoals ook Liesbeth Noordergraaf-Eelens stelt: als het samenleven niet werkt via het moraal, zijn er wetten nodig. Dit heeft echter wel als risico dat de interne moraal vervangen wordt door een extern opgelegde norm. Zo wordt het morele besef dat men andere reizigers niet tot last moet zijn in de trein vervangen door het naleven van de door NS ingestelde regel dat men in stiltecoupes anderen niet tot last moet zijn.

Vrijheid en burgers

Ook burgers zelf spelen een belangrijke rol in het verschaffen en beperken van de vrijheid. Het derde vrijheidselement dat we onderscheiden betreft daarom de vrijheid en de rol van burgers (zie tabel 6.1).

De mate waarin mensen vrijheid ervaren, wordt ten eerste bepaald door de mate waarin men geen overlast van andere burgers ervaart. Zo voelt een burger die bedreigd wordt door jongeren in de buurt zich ernstig in de vrijheid beperkt. Ten tweede wordt dit element van vrijheid gevormd door de mate waarin men vrijheid geeft aan andere burgers. Is er bijvoorbeeld sprake van een tolerante houding ten opzichte van burgers met andere omgangsvormen en normen. In een tolerante samenleving krijgt men vrijheid van andere burgers om jezelf te kunnen zijn. Jezelf kunnen zijn vormt de derde dimensie van het vrijheidselement 'vrijheid burgers'.

In deze drie dimensies van de vrijheid en burgers zit een spanningsveld. Het jezelf kunnen zijn kan namelijk juist leiden tot het overlast bezorgen bij andere burgers. Het gaat er om hier een balans in te vinden. Martijn van der Steen houdt in dit kader een pleidooi voor het matigen van gedrag.

Tabel 6.1 Elementen en inhoudelijke dimensies van vrijheid

elementen	dimensie	inhoud
basisvrijheid	geen oorlog	geen angst voor geweld of onderdrukking
	democratie	zelf een regering kunnen kiezen en afzetten
vrijheid - overheid	grond- en mensenrechten	vrijheid van meningsuiting en godsdienstvrijheid
	sociale rechten	recht op gezondheidszorg, huisvesting, onderwijs, sociale voorzieningen (gelijke mogelijkheden zelfontplooiing)
	economische vrijheid	vrijheid te werken, produceren, consumeren, investeren wat men wil
	veiligheid in de openbare ruimte	je onbezorgd kunnen bewegen in de openbare ruimte
	juiste mate maatregelen overheid	niet teveel beperkt worden in gedrag
vrijheid - burger(s)	vrijheid andere burgers niet beperken	andere burgers geen overlast bezorgen, rekening houden met andere burgers
	tolerantie	tolerant zijn, respect voor elkaar en elkaars gedrag
	vrijheid krijgen van andere burgers	jezelf kunnen zijn

6.2 Dimensies van vrijheid in Amsterdam

De vraag die opkomt, is welke van de onderscheiden dimensies en elementen vooral relevant zijn voor de Amsterdamse context? Het onderzoek is immers breed ingestoken (theoretisch, filosofisch, algemeen), maar dient toegespitst te worden tot Amsterdam: in hoeverre en waardoor voelen Amsterdamse burgers zich vrij?

Basisvrijheid in Amsterdam

Zoals eerder opgemerkt betreft de basisvrijheid (geen oorlog, democratie) een zogenaamde macrovrijheid, een vrijheid die de gehele samenleving betreft. Wanneer het gaat om Amsterdam en wat er in Amsterdam kan of moet gebeuren om de vrijheid te waarborgen, dan is deze basisvrijheid dus maar beperkt relevant. Dat zelfde geldt voor de grond- en mensenrechten die niet op gemeentelijk niveau, maar op landelijk of zelfs Europees niveau geregeld worden.

Vrijheid en de overheid in Amsterdam

Voor de vrijheid die verschaft wordt door condities als recht op gezondheidszorg en onderwijs worden landelijk en niet gemeentelijk de kaders gesteld. Deze condities voor vrijheid zijn dus niet heel relevant in de Amsterdamse context. Dat is wel het geval voor twee andere condities: huisvesting en voorzieningen in Amsterdam. Relevant voor de Amsterdamse context zijn ook de veiligheid in de openbare ruimte en de maatregelen die de gemeente neemt om deze veiligheid te verschaffen.

Huisvesting

In de groepsgesprekken komt naar voren dat enkele bewoners zich beperkt voelen in hun vrijheid door de Amsterdamse woningmarkt. Bewoners geven aan dat het lastig is om een betaalbare woning te kopen, dat er een lange wachttijd is voor sociale huurwoningen, er een gebrek is aan het middensegment en dat gezinnen hierdoor Amsterdam uitvluchten.

Voorzieningen

Vooraf de wat jongere deelnemers aan onze groepsgesprekken geven aan dat zij vrijheid ervaren door het aanbod van voorzieningen in Amsterdam. Zo wordt er vrijheid ervaren door de vrije/ruime winkeltijden, het grote aanbod aan (culturele) activiteiten en het 24/7 rijden van het Openbaar Vervoer.

Veiligheid en beleidsmaatregelen

In het groepsgesprek geven de Amsterdammers aan dat zij zich vrijer voelen door veiligheid. Een deel van hen voelt zich ook veiliger en daardoor vrijer door de maatregelen die genomen worden om deze veiligheid te garanderen. Het andere deel ervaart deze maatregelen eerder als een beperking van hun vrijheid. Over cameratoezicht heeft slechts een enkele deelnemer aan de groepsgesprekken bedenkingen. Meer problemen blijken bewoners te hebben met het preventief fouilleren in Amsterdam.

Dit element van vrijheid is uitgebreid aan de orde gesteld in het onderzoek dat vorig jaar onder bewoners is uitgevoerd. Tabel 6.2 laat zien in hoeverre Amsterdamse bewoners verschillende veiligheidsmaatregelen aanvaardbaar vinden. Hoe hoger de score, hoe meer aanvaardbaar de bewoners het vinden dat deze veiligheidsmaatregel genomen wordt.

Tabel 6.2 Aanvaardbaarheid veiligheidsmaatregelen, Amsterdamse bewoners, 2010

	score
beveiligers in het OV	4,15
toezichthouder / handhavers op straat	4,11
beveiliging rondom evenementen	4,02
observatieplekken in de stad	3,84
particuliere beveiligers bij uitgaansgelegenheden	3,79
cameratoezicht	3,68
alcohol- / blowverbod	3,37
preventief fouilleren	3,14
samenscholingsverbod	3,12
politie-inval in horecagelegenheid	2,85
volgen van personen via chips	2,22
aftappen van telefoon / volgen en lezen van e-mailverkeer	2,09

Bewoners merken in de groepsgesprekken op dat er in Amsterdam sprake is van een toename van regels en veiligheidsmaatregelen. Ze stellen dat er teveel regelgeving is gekomen en dat er sprake lijkt van een 'pre-occupatie' met veiligheid. Tegelijkertijd merken enkele bewoners op dat ze waardering hebben voor de ruimte die de Amsterdamse politiek zich soms permitteert door niet klakkeloos mee te gaan met beleid en maatregelen die in Den Haag zijn vastgesteld. Bijvoorbeeld bij fietslampjes en de Wietpas.

Vrijheid in relatie tot andere burgers in Amsterdam

De vrijheid in relatie tot andere burgers blijkt van groot belang bij de vrijheid die burgers in Amsterdam ervaren. De deelnemers vinden 'het ruimte geven en krijgen van anderen; dat mensen tolerant zijn en respect voor elkaar hebben' een belangrijke vorm van vrijheid. Deze vorm van vrijheid dient volgens hen aandacht te krijgen in de Nederlandse samenleving, maar meer nog in Amsterdam.

Overlast, bedreiging, intimidatie

Het je (niet) vrij voelen ten opzichte van andere burgers kan veroorzaakt worden doordat men overlast van elkaar ervaart of wanneer men bedreigd of geïntimideerd wordt andere bewoners. Dit soort onvrijheid wordt door een redelijk aantal Amsterdammers in de groepsgesprekken naar voren gebracht, zo stelt een Amsterdammer: *'Ik voelde me minder vrij toen ik in Slotermeer een winkel had en veel overlast had van jongeren'* (man 66).

Tolerantie

Tolerantie wordt door de meeste Amsterdamse burgers in de groepsgesprekken als een belangrijk onderdeel van vrijheid gezien. De meningen verschillen over de mate waarin Amsterdam en haar bewoners wel of niet tolerant zijn. Enkele deelnemers van de groepsgesprekken vinden dat Amsterdam en Amsterdamse bewoners wel tolerant zijn, ze laten elkaar met rust, veel is mogelijk in Amsterdam en men is in Amsterdam toleranter ten opzichte van homoseksuelen dan waar dan ook. Enkele deelnemers aan het groepsgesprek geven aan dat de anonimiteit in Amsterdam hen een gevoel van vrijheid geeft.

Andere deelnemers vinden juist dat Amsterdammers niet tolerant zijn. Ze stellen dat Amsterdammers vooral 'voor de eigen groep' de vrijheid opeisen, dat er veel sprake is van het Not in My Backyard (NIMBY) principe. Een deelnemer aan het groepsgesprek vraagt om waakzaamheid. Hij stelt dat tolerantie ook kan leiden tot onverschilligheid. Dat het Amsterdammers niet zoveel kan schelen wat andere mensen doen is tolerant, maar tegelijkertijd ook onverschillig.

Jezelf kunnen zijn

Het 'jezelf kunnen zijn' is ook een belangrijke dimensie van vrijheid in Amsterdam, zo stellen een aantal Amsterdamse respondenten. Bijvoorbeeld dat homoseksuelen kunnen zoenen in de Reguliersdwarsstraat, je te kunnen kleden zoals je wil of gedragen zoals je wil.

Enkele andere deelnemers geven aan het 'jezelf zijn' juist binnen de perken moet blijven, dat men anderen hiermee niet tot last moet zijn. Bijvoorbeeld door zich heel bloot te kleden of door hun godsdienst te uiten in de kleding. Bij dit element van vrijheid komen duidelijk verschillende vrijheidsideologieën naar voren.

6.3 Kwantitatieve onderzoek

Het kwalitatieve onderzoek wijst uit dat wat vrijheid inhoudt en hoe vrijheid beleefd wordt sterk verschilt tussen individuen. De regeldruk en gerelateerde vrijheidsbeleving, het object van het voorafgaande onderzoek naar vrijheid (Van Oirschot en Slot 2011), blijkt slechts een element te zijn van de gehele vrijheidsbeleving van Amsterdammers. Andere dimensies die voor Amsterdammers relevant zijn, zijn voorzieningen, huisvesting en, heel belangrijk, verschillende facetten van de relatie tussen burgers onderling (tolerantie, respect, anonimiteit, jezelf kunnen zijn, geen overlast hebben van anderen). Om meer zicht op de totale vrijheidsbeleving van Amsterdammers te krijgen kunnen deze dimensies in het kwantitatieve onderzoek onder een bredere onderzoeksgroep nader onderzocht worden.

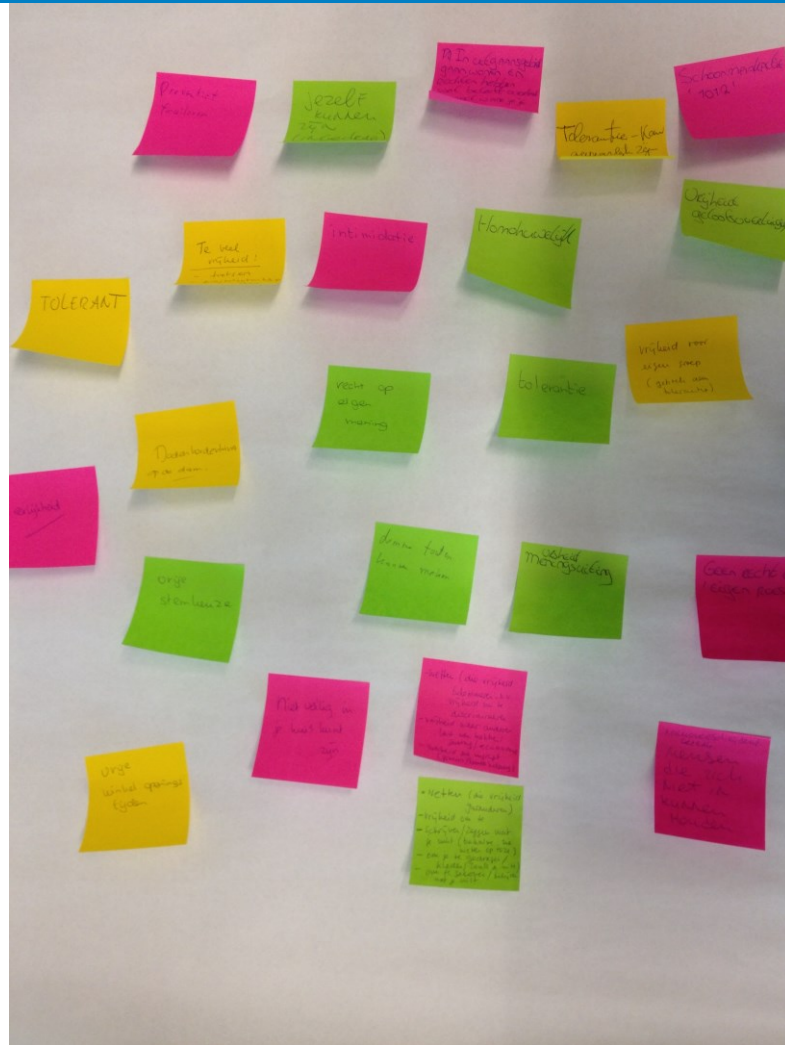
De verschillende dimensies die in dit verkennende kwalitatieve onderzoek naar voren zijn gekomen kunnen we in het kwantitatieve vervolgonderzoek aan een bredere groep Amsterdammers voorleggen. Dit zal ons antwoord geven op de volgende vragen:

- Hoe vrij voelen bewoners zich in Amsterdam wanneer de verschillende dimensies van vrijheid in beschouwing worden genomen?
- Welke dimensies van vrijheid vinden Amsterdammers het belangrijkste/welke dimensies van vrijheid spelen vooral een rol bij de mate waarin bewoners in Amsterdam vrijheid ervaren?
- Verschillen Amsterdammers met verschillende kenmerken in de mate waarin ze bepaalde dimensies van vrijheid van belang vinden (bijvoorbeeld man-vrouw, leeftijd, herkomst, stadsdeel)?
- Zijn er bepaalde dimensies van vrijheid die onder druk staan in Amsterdam?
- Verschillen Amsterdammers met verschillende kenmerken in de mate waarin ze vinden dat bepaalde dimensies van vrijheid onder druk staan in Amsterdam (bijvoorbeeld man-vrouw, leeftijd, herkomst, stadsdeel)?
- Zijn er dimensies van vrijheid waarvan de Amsterdamse bewoners zouden willen dat de gemeente daar een meer (of juist) minder nadrukkelijk rol in zou spelen?

Bijlage 1 Groepsgesprekken

De deelnemers aan de twee groepsgesprekken zijn gevraagd op post it's hun positieve (groene post it) en negatieve (roze post is) vrijheidsbelevingen te noteren. Eerst de vrijheid in het algemeen, vervolgens de vrijheid in Amsterdam (toevoegingen: gele post it).

Voorbeeld: Post-it's positieve vrijheid Algemeen en Amsterdam, gesprek 1

Op de volgende pagina's staan de door hen opgeschreven teksten opgesomd: termen die volgens de bewoners alleen 'algemeen' van toepassing waren, termen die alleen op Amsterdam van toepassing waren en termen die algemeen en op Amsterdam van toepassing waren.

alleen algemeen van toepassing	
positieve vrijheid	negatieve vrijheid
eigen mening	discriminatie
jezelf zijn	landsgrenzen
hobby's kiezen	bepaalde groepen bij voorbaat in een hokje plaatsen
vrijheid stopt waar die van een ander begint	geld
je eigen weg vinden	aanpassen aan anderen
fysiek gezond zijn	beperking van vrijheid zit in religie
hobby's kiezen	gelijkheid en broederschap
iedereen gelijk, geen onderscheid kleur of geloof	gebondenheid aan cultuur
reizen	studies (of studeren in het algemeen) die te duur zijn
kunnen zeggen wat je wil	grenzen
studiefinanciering	politie (ME)
onbeperkt kunnen reizen	religie
stemrecht	beoordeling op uiterlijk
keuzevrijheid	conservatisme/orthodox
zelf kunnen besluiten	eigen regels maken die niet zijn afgesproken
recht op scholing	teveel regelgeving
dingen aan anderen over kunnen laten	censuur
open communicatie o.a. internet	weigerambtenaar
keuzen kunnen maken	religieuze invloed vanuit de overheid
vrijheid dat je kunt zeggen en doen wat je wilt binnen de regels die we samen hebben afgesproken	niet kunnen stoppen met werken, maar door blijven werken, hoe lang
zelfbeschikking	
respect voor anderen	

alleen op Amsterdam van toepassing	
positieve vrijheid	negatieve vrijheid
stadsdeel	veiligheid
vrijheid van meningsuiting	Amsterdam is pure vrijheid in vergelijking met Zeeland
tolerant	Dodenherdenking op de Dam
te veel vrijheid (fietsers, projectontwikkelaars)	vrije winkel openingstijden
tolerantie kan gevaarlijk zijn	vrijheid voor eigen groep (gebrek aan tolerantie)

algemeen van toepassing en op Amsterdam	
positieve vrijheid	negatieve vrijheid
vrije meningsuiting (III)	gevaar
democratie (II)	geloofsuitingen op straat
anonimiteit	veroordeeld worden om je uiterlijk
geloof	file
mening	werkloosheid
vrij over straat	niet kunnen verhuizen
festivals/uitgaan	politie
fiets	oordelen over wijken
verkiezingen	overheid die ingrijpt (groeps/landsbelang)
OV	preventief fouilleren
tolerantie (tot hoever?)	eerlijkheid
zonder een ander te storen doen en laten wat je wil	intimidatie
demonstratie	niet veilig in je huis kunnen zijn
anderen niet tot last zijn	geen recht op 'eigen roes'
multi culti	schoonmaakactie '1012'
veiligheid op straat	wetten die de vrijheid belemmeren (bijv. vrijheid om te discrimineren)
wetten die vrijheid garanderen	vrijheid waar anderen last van hebben: gedrag en economie
vrijheid om te schrijven/zeggen wat je wilt (binnen de perken)	norm-overschrijdend gedrag, mensen die zich niet in kunnen houden
vrijheid om je te gedragen/kleden als je wilt	In uitgaansgebieden gaan wonen en rechten hebben wat betreft overlast. Je weet waar je je vestigt.
vrijheid om te geloven/belijden wat je wilt	beperkt worden in het dragen van kleding waar je zelf voor kiest
jezelf kunnen zijn (in gedrag)	
domme fouten kunnen maken	
homohuwelijk	
vrijheid geloofsovertuiging	
vrije stemkeuze	
tolerantie	

Aan het einde van het tweede groepsgesprek is een aantal eerder door ons opgestelde vrijheidsdimensies aan de deelnemers voorgelegd met drie vragen: 1. Welke vormen van vrijheid vindt u het belangrijkste? 2. Aan welke vormen van vrijheid vindt u dat aandacht besteed moet worden in de Nederlandse samenleving? 3. Aan welke vormen vindt u dat aandacht besteed moet worden in Amsterdam? De deelnemers mochten per vraag drie kruisjes zetten. Onderstaande tabel laat de antwoorden zien.

	belangrijkste vormen	aandacht aan besteden in Nederlandse samenleving	aandacht aan besteden in Amsterdam
geen oorlog	xx	xx	
democratie, zoals zelf een regering kunnen kiezen	xxxx	xxxx	x
grond- en mensenrechten zoals vrijheid van meningsuiting en godsdienstvrijheid	xxxxx	xxxxx	xxxx
recht hebben op zaken als gezondheidszorg, onderwijs en een dak boven je hoofd	xxxxx	xxxxxxxxx	xxxxxx
economische vrijheid, dat iedereen vrij is te werken, produceren, consumeren en investeren wat ze willen	xx	xxx	xxxx
niet teveel regels en maatregelen van de overheid			xxx
'ruimte' geven en krijgen van andere mensen; dat mensen tolerant zijn en respect voor elkaar hebben	xxxxxxxx	xxxxx	xxxxxxxx
zelfontplooiing, jezelf kunnen ontwikkelen	xxxx	xx	xxx